

דגם הוראה: מולדת – בית, ארץ, מדינה המאמרים הראשיים

מאמר 2: אבי שגיא וידידיה שטרן, "מולדת יש רק אחת", הארץ, י"ג בתשרי תשס"ז (ערב סוכות), 5 באוקטובר 2006

מולדת יש רק אחת¹ אבי שגיא וידידיה שטרן

בסוכות אנו יוצאים מבתי קבע לבתים זמניים, בתי ארעי. לזכר תנאי הקיום של בני ישראל בתקופת הנדודים במדבר, אנו משתכנים מדי שנה, למשך שבוע, בין דפנות של לא־כלום, מתחת לכיפת שמים המוסתרת אך בסכך טבעי. מה טעם ראתה המסורת היהודית לצוות על אזכור קבוע של חיי הנוודות, התלישות ואי־הביטחון שמקופלים בין בדי הסוכה? בני ישראל חנו בסוכות בדרכם אל המולדת, בה הם עתידים להשתכן קבע. אנו, לעומת זאת, מצויים כבר במולדת, נטועים בערינו. מדוע אנו מחליפים את קורת הגג הבטוחה, הנוחה והמוכרת בסוכה שאינה יכולה לעמוד ברוח בלתי מצויה?

בצד ההיבט האישי של חג הסוכות – הפנמת הארעיות של הקיום האנושי – יש גם היבט ציבורי. פסק הזמן מסביבת קיום יציבה נדרש לנו כתזכורת לגבי ערכה וחשיבותה של חלקת האדמה שלנו, המולדת. אנו מבצעים פעולה סמלית של הגליה עצמית זעירה, כדי לציין את המשמעות הגדולה של המסע ההיסטורי המיתי של בני ישראל אל המולדת שאותה לא הכירו. המולדת איננה יכולה להתקבל כנתון ברור מאליו או כנתון חסר משמעות: היא נקנית בכל פעם מחדש באמצעות ההיזכרות בחלופה הקשה של חיי נדודים בסוכות דלות בשטחי ההפקר שבמדבר.

ואולם מה חשיבות המולדת? מדוע יש לעסוק בקניינה ולטפח יחס אליה? האם אין מדובר ברעיון נפסד, סרח עודף של תפיסות קיום לאומניות מיושנות? לרעיון המולדת יצא שם רע כרעיון שמעודד ומטפח יסודות קמאיים מסוכנים – קשר דם, שותפות על בסיס גזעי, ייחוס קדושה לפיסת אדמה. אלה יסודות שהולידו כמה מן העוולות הגדולות בהיסטוריה האנושית.

זאת ועוד: שתי אידאות רבות־עוצמה קמות על רעיון המולדת להורגו. מצד אחד, הקוסמופוליטיות:² כבר לפני אלפיים שנה קבע סַנְקָה, הפילוסוף והמחזאי הרומי, כי "לא למען פינה אחת נולדתי, מולדתי – תבל זו כולה". דברים אלו בוודאי מקבלים משנה תוקף בעידן הנוכחי, הגלובלי והפוסט־מודרני. אנו חיים בזיקה לכל המקומות, לכל הרעיונות ולכל האנשים. עצם קיומנו, איכות חיינו ורמת חיינו תלויים במידה רבה במה שמתחולל אי שם בקצות תבל:

¹ מובא כאן חלקו הראשון של המאמר בעיבוד קל. נוסח זה שימש בשאלון הבגרות בלשון והבעה (ב), קיץ תשס"ז.
² תפיסה שאינה מכירה בגבולות שבין עמים וארצות.

שווקים בין-לאומיים, אינטרסים גלובליים, אידאולוגיות מיובאות, תרבויות זרות. אם העולם נעשה שטוח, האם אפשר, והאם יש עוד צורך, לכוון מחדש את רעיון המולדת? מתבקש לכאורה ויתור מודע על הייחוד שבמולדת והחלפתו בהשתקעות מרצון בהמולת העולם הגדול.

ומן הצד השני, המולדת מותקפת על ידי האתוס האינדיווידואלי: התרבות המערבית מייחסת חשיבות גדולה ביותר ליחיד. הוא נתפס כיחידה עצמאית, מונאדית, שקיומה מכווץ לדל"ת אמותיה. על פי אתוס זה, האנושות היא תמונה קיבוצית של ערב-רב של פרטים, שכל אחד מהם מתקיים ביחידות בביתו-מבצרו. שם, בבית, אדם מגבש את זהותו ובונה אותה. הפרטים המאכלסים את העולם אינם מצטרפים לקהילה, לעם או ללאום. המרחב בנוי מגיבוב של מבצרים אישיים. השטחים הציבוריים שבין הבתים משמשים רק אמצעי מעבר בין בית לבית; אין בהם תוכן ממשי של "רשות רבים" עצמאית. בעולם שכזה לא מתקיים המרחב הציבורי שנדרש ליצירת "מולדת".

עולה אפוא שהמושג מולדת מתרוקן מתוכן הן בעיניו של הקוסמופוליסט, שרואה בעולם כולו את ביתו, והן בעיניו של האינדיווידואליסט, שרואה בביתו את כל עולמו. ואולם עינינו הרואות שההתקפות על רעיון המולדת אינן מצליחות: הכמיהה למולדת קיימת בכל מקום. רבים זקוקים לדבר-מה ייחודי נוסף, שהוא קטן מן "העולם" אך גדול מן "הבית". מה הם מבקשים?

מקובל להבדיל בין שתי משמעויות של "מולדת": האחת – הבית הראשוני של האדם, והאחרת – המסגרת המדינית שבתוכה הוא מתקיים. בפלשתינה, עד תש"ח, חיו יהודים במולדתם כבית ראשוני, גם בהעדר מסגרת מדינית. הקמת המדינה מימשה את ההיבט השני, הארגוני, של השיבה למולדת. שני ההיבטים קשורים ואחוזים זה בזה.

המולדת היא ביתו הראשוני של האדם, המקום שבו נולד ובו עוצבו זיכרונותיו, תרבותו, טעמיו, מאכליו, ריחות המקום החביבים עליו ומכלול ההתמצאות שלו בסביבתו.

משמעות המולדת כבית ראשוני באה לידי ביטוי בדרך שבה היא מבוטאת בשפות שונות. כך, למשל, בעברית המונח "מולדת" קשור להיוולדות, והוא מציין את המקום שבו נולד האדם. בגרמנית, מולדת מיתרגמת גם כ-Heimat, ובאנגלית היא homeland, מילים המבליטות את יסוד הבית שבה. היציאה מן המולדת במשמעותה זו היא גלות ממרחב הקשרים הראשוניים. אברהם אבינו מצווה: "לך לך מארצך וממולדתך ומבית אביך", קרי: 'עזוב את ביתך הראשוני'. הלא-מולדת, הגלות, היא המרחב שבו הרחובות הגלויים והסמויים זרים לאדם; שבהתנהלות בתוכם חסרה לו מידת הוודאות והביטחון העצמי האופיינית להתנהלותו בביתו הראשוני, הטבעי.

ואולם במולדת כבית ראשוני אין די. קיום אישי מבודד ומנותק מזיקה למרחב ציבורי הוא מצומצם ובלתי מספק. בהיעדר ההיבט השני, ההיבט המדיני-ארגוני, מידלדלת יכולתו של היחיד להיות שותף לעיצוב הווייתו התרבותית והלאומית. האדם זקוק לאחרים – קהילה וארגון – החולקים עמו את מרכיבי הזהות. את הזיקה עמם הוא מממש לא רק בתקשורת בין בית לבית, אלא גם ובעיקר בבניית מרחב ציבורי שכל השותפים לו הם בני בית בתוכו. תרבות וזהות מקבלות את מלאותן בתוך יחידה גאוגרפית-מדינית תחומה בגבולות. כך יעידו לא רק יהודים, אלא גם ארמנים, כורדים וכמובן הפלשתינאים.

ז'אן אָמְרִי, אינטלקטואל אוסטרי, שהנאצים כפו עליו את יהדותו, ושנאלץ לגלות ממולדתו אוסטריה, הבין את הצורך האנושי הגדול במולדת, על שני פניה. במסה מרגשת בשם "לכמה

מולדת זקוק האדם" קבע: "מי שאין לו ארץ-לאום, כלומר מי שאין לו קורת גג בגוף חברתי עצמאי, המהווה יחידה מדינית ריבונית, אין לו גם מולדת... אני סבור שחוויתי באופן ברור למדי כיצד מולדת חדלה להיות מולדת ברגע שאינה מדינה עוד". הוא הבין שכדרך שבני אדם נולדים לשפה, לזיכרון ולתרבות, דהיינו למולדת קוגניטיבית המתקיימת במרחב הזמן, כך הם נולדים למולדת גיאוגרפית-פוליטית, המתקיימת במרחב המקום. מרחב זה הוא נושא הזיכרון והתרבות, ובו מתממשת הפעילות הממשית של בני אדם.

אבות הציונות הכירו בערכה של המולדת הממשית. המגמה המרכזית במחשבה ובמעשה הציוני סירבה להפוך את רעיון המולדת לאידאה מופשטת; היא תבעה ריבונות על מרחב גיאוגרפי. הוגיה ומעצבי דרכה הבינו שמימושן של אידאות והפיכתן לחיים ממשיים תלויים בכך. יהודי במדינת הלאום היהודית הוא לא רק אזרח, אלא הוא חלק מפסיפס זהותי ציבורי. הפסיפס מזין את חלקיו ונבנה מהם. לפיכך ישראל צריכה וחייבת לעמול על שימור אופייה כמדינה בעלת זהות יהודית ברורה. יש לחתור לביטוי יהודי בשפה, בסמלים, בלוח השנה, במשפט, בחינוך ובתרבות. זוהי כמיהת הלב של רוב אזרחי המדינה – אלה השבים מהגלות ואלה הנולדים אל תוך המולדת. אנחנו יושבים אפוא בסוכה שבוע בשנה באופן סמלי וזכר לעבר, אבל גם כדי להדגיש את מרכזיותו של רעיון המולדת בהווה ובעתיד.